

ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان به میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران با بررسی هویت مکانی

دکتر سیدرحمان اقبالی*، مهندس راضیه زینالی**، مهندس الناز اسماعیلی***

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۰۲/۱۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۰۹/۳۰

چکیده

حس تعلق شهروندان به میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران با استفاده از بررسی‌های میدانی مبتنی بر مشاهده و نظرسنجی پرسش‌نامه‌ای که براساس معیارهای عوامل اجتماعی، ادراکی - شناختی فردی و محیطی کالبدی و شاخص‌های ارزش و ترجیح، خاطره‌انگیزی، احساس امنیت، آشنایی با مکان، تشخیص مکان و رضایتمندی از ویژگی‌های کالبدی آن که به مثابه عناصر اصلی ارتباط‌دهنده حس تعلق و هویت مکانی منظور شده‌اند به صورت مقایسه‌ای و از طریق تحلیل نتایج مورد ارزیابی قرار گرفته است. تحلیل داده‌ها و تفسیر نتایج حاصل از پرسش‌نامه نشان داد که ارتباط معناداری میان هویت مکانی و حس تعلق به مکان وجود دارد. در واقع توجه و تمرکز اصلی تحقیق، ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان به دو میدان مورد مطالعه از طریق بررسی هویت مکانی بوده و یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که هویت مکانی و حس تعلق به میدان ایالت ارومیه نسبت به میدان حسن‌آباد تهران، بیشتر احساس می‌شود.

واژه‌های کلیدی

هویت مکانی، حس تعلق، میدان ایالت، میدان حسن‌آباد

* استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: s.r.eghbali@arc.ikiu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: razieh_rz45@yahoo.com

(مسئول مکاتبات)

*** دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: elnaz.esmaeili88@gmail.com

مقدمه

برای فهم، ملاحظه مسأله و جوانب آن از یک سو و روش تحقیق کمی شامل تکنیک‌های تجربی و آماری از سوی دیگر، به منظور دستیابی به هدف تحقیق بهره‌گیری شده و متغیرهای مربوطه در هریک از بخش‌های مقاله توضیح داده شده است. در نهایت یافته‌های حاصل از داده‌های پرسش‌نامه‌ای که به طور مجزا برای دو میدان مذکور به دست آمده‌اند، با روش مقایسه‌ای مورد بررسی و جمع‌بندی قرار گرفته است.

سؤالات پرسش‌نامه در ارتباط با حس تعلق و هویت مکانی تدوین گردیده و پاسخ‌های مربوطه نیز با استفاده از طیف‌بندی لیکرتی تحلیل شده است. جهت روایی؛ پرسش‌نامه، طی چند مرحله با مشورت متخصصان مطالعات هویتی به صورت نهایی طراحی شد. جامعه آماری تحقیق؛ شامل استفاده‌کنندگان از این میدان که در دو گروه کارمندان و شاغلان در اداره‌ها و فروشندگان مغازه‌ها و بقیه مردم که در میدان حضور دارند، می‌شود. حجم نمونه مورد مطالعه در هر میدان ۱۰۰ نفر بوده که در مجموع ۲۰۰ نفر می‌باشد.

به منظور توزیع متناسب نمونه در سطح جامعه مورد مطالعه، نمونه‌گیری در دو مرحله صورت پذیرفت، ابتدا پرسش‌نامه به افراد مستقر در میدان شامل کارمندان، شاغلان و فروشندگان توزیع شد. در مرحله دوم برای توزیع پرسش‌نامه به مردمی که در میدان حضور دارند از روش نمونه‌گیری احتمالی یا تصادفی و خوشه‌ای استفاده گردیده، بدین ترتیب که ابتدا میدان را به چهار بخش تقسیم نموده و از هر ۱۰ نفر که وارد آن بخش از میدان می‌شود، آخرین نفر انتخاب گردیده و پرسش‌نامه به او ارائه و تحویل می‌گردد. جامعه آماری عبارتند از:

در میدان ایالت: سن مراجعین: ۱۵ تا ۲۴ سال ۲۴٪، ۲۵ تا ۳۴ سال ۳۹٪، ۳۵ تا ۵۹ سال ۲۵٪ و بالاتر ۱۲ درصد.

جنسیت: ۵۶٪ مذکر و ۴۴٪ مؤنث - وضعیت تأهل: ۴۳٪ مجرد و ۵۷٪ متأهل.

میزان تحصیلات: ۲٪ کم سواد، ۱۳٪ زیردیپلم، ۲۲٪ دیپلم، ۴۰٪ لیسانس، ۲۳٪ فوق لیسانس و بالاتر.

در میدان حسن آباد: سن مراجعین: ۱۵ تا ۲۴ سال ۱۱٪، ۲۵ تا ۳۴ سال ۴۵٪، ۳۵ تا ۵۹ سال ۳۶٪ و بالاتر ۸ درصد.

جنسیت: ۹۲٪ مذکر و ۸٪ مؤنث - وضعیت تأهل: ۳۴٪ مجرد و ۶۶٪ متأهل.

میزان تحصیلات: ۳٪ کم سواد، ۵٪ زیردیپلم، ۵۴٪ دیپلم، ۲۷٪ لیسانس، ۱۱٪ فوق لیسانس و بالاتر.

تحلیل داده‌ها در حالت مقایسه‌ای با یکدیگر بوده و با جمع نمودن امتیازات مربوط به متغیرهای هر شاخص و میانگین گرفتن از آنها، امتیاز آن شاخص به دست آمده است و سپس با میانگین گرفتن از امتیاز شاخص‌های هر معیار، امتیاز آن معیار حاصل شده است. در نهایت با

مجموعه‌ای از ارزش‌های فردی و جمعی، رخدادهای شکل‌ها، رنگ‌ها و بافت‌ها باعث شکل‌گیری هویت مکانی می‌گردند. میدان شهری؛ علاوه بر کالبد و کارکرد خویش، واجد معانی هستند که با گذر زمان و با تغییرات ایجاد شده در آن، هویت مکانی آنها نیز تغییر می‌یابد. میدان شهری به عنوان مکانی که تعاملات شهری در آنها به وقوع می‌پیوندد، در تعیین هویت شهر و در نتیجه حس تعلق شهروندان نقش بسزایی ایفا می‌کنند. میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران که هر دو در یک دوره زمانی همسان احداث شده‌اند، با گذشت زمان تغییراتی را به خود گرفته‌اند؛ ساخت بناهایی با الگوی متفاوت نسبت به بقیه بناها، تغییر در برخی ویژگی‌های کالبدی و یا مرمت آنها از مواردی است که سبب شده هویت مکانی این میدان دستخوش تغییر و تحول قرار بگیرد. از طرفی حس تعلق به مکان یکی از عوامل مؤثر در ارزیابی ارتباط انسان با مکان و ایجاد مکان‌های انسانی با کیفیت می‌باشد. چراکه در نتیجه این ارتباط، انسان خود را جزئی از مکان دانسته و از طریق خاطرات فردی و جمعی و همچنین تجربه‌های خود، نقشی برای مکان در ذهن خود متصور می‌شود و مکان برای او قابل درک می‌شود. در این راستا توجه به حس تعلق شهروندان در دو میدان یاد شده و بررسی آن از طریق هویت مکانی اهمیت بسزایی می‌یابد. هدف و توجه اصلی این پژوهش ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان در دو میدان مذکور از طریق بررسی هویت مکانی می‌باشد و سؤالات پژوهش حاکی از این است که در کدام یک از میدان، هویت مکانی در میان شهروندان بیشتر احساس می‌گردد؟ و نیز میزان حس تعلق در کدام یک از میدان بیشتر است؟

پس از گردآوری اطلاعات به صورت مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت میدانی، ابتدا مدل عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی تبیین و با بررسی این مدل در دو میدان، معیارهای مربوط به حس تعلق شهروندان از آن استخراج شده است. این معیارها در تدوین سؤالات پرسش‌نامه استفاده گردیده و حس تعلق و هویت مکانی در هر دو میدان بررسی می‌شود.

روش تحقیق

با توجه به هدف و تمرکز اصلی تحقیق که ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان در دو میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران از طریق بررسی هویت مکانی است، روش تحقیق این پژوهش برپایه مطالعات کتابخانه‌ای شامل تبیین مفاهیم و تدوین مدل نظری تحقیق و مطالعات میدانی شامل مشاهده و گردآوری داده‌های حاصل از پرسش‌نامه قرار دارد. مطالعات میدانی در تلفیق با بررسی‌های مبنایی و کتابخانه‌ای، دستمایه‌های لازم کمی و کیفی را به منظور توصیف و تحلیل یافته‌های حاصل از مطالعات، در اختیار قرار می‌دهد. بنابراین روش تحقیق کیفی؛

میانگین گرفتن از امتیاز معیارها، امتیاز نهایی به دست آمده و ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان به هر یک از میداین با توجه به هویت مکانی حاصل گردیده است.

پیشینه تمقیق

با وجود برخی مطالعات صورت گرفته مرتبط با هویت و حس تعلق، تحقیقاتی که به طور اختصاصی به ارتباط میان هویت مکانی و حس تعلق به مکان پرداخته شود، کمتر دیده شده که به آنها اشاره می‌گردد: موراد ادب (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «معنی در مکان، بررسی مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری هویت مکانی» سعی نموده است با رویکردی مروری تحلیلی به پژوهش‌هایی که براساس نظریه‌های پدیدارشناسی و با تکیه بر مطالب روان‌شناسانه و تجربه‌گرایی حس مکان شکل گرفته‌اند، به مطالعه رابطه انسان، مکان و مفهوم هویت در محیط کالبدی پردازد و با تبیین چگونگی ارتباط آنها با مسئله هویت فردی و مکانی، عواملی را که موجبات شکل‌گیری و تثبیت هویت مکان در فضا می‌گردد، بررسی کند و در نهایت چارچوبی جهت ارزیابی و شناسایی این عوامل در محیط ارائه دهد. اما در این مطالعه، با وجود پرداختن به معنی در مکان از مؤلفه‌های دیگر شکل‌گیری هویت مکانی، کمتر درباره روح مکان و ارتباط آن با انسان در طول زمان بحث شده است. حمیدرضا وارثی و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی و تحلیل مؤلفه‌های هویت شهری و رابطه آن با میزان تعلق مکانی ساکنین هویت شهرهای جدید» و با نمونه موردی شهر گلپه‌هار، هویت شهرهای جدید را به مثابه مهم‌ترین مسئله این گونه از شهرها، مورد بررسی قرار داده‌اند. در این پژوهش براساس مطالعات پرسش‌نامه‌ای، چنین نتیجه‌ای حاصل شده است که مؤلفه‌های هویت‌بخش در شهر گلپه‌هار ضعیف است و همچنین نگارندگان به نوعی از همبستگی متوسط و مستقیم بین مدت زمان سکونت، مؤلفه‌های هویت‌بخش شهری و احساس تعلق مکانی معتقدند. حسین کاشی و ناصر بنیادی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان «تبیین مدل هویت مکان - حس مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن» و مطالعه موردی پیاده‌راه شهر ری، پس از بررسی عوامل و عناصر مختلف و نیز طبقه‌بندی عوامل دخیل در هویت مکان، به تبیین مدلی نو از عناصر و فرآیند شکل‌گیری هویت مکان پرداخته و سپس مدل مذکور را در پیاده‌راه شهر ری بررسی نموده است. با ارزیابی پیاده‌راه شهر ری براساس مدل پژوهش، عدم توجه به مسائل روانی، روان‌شناختی و معنایی در این پیاده‌راه، و در نتیجه کاهش حس مکان و در نهایت هویت مکان مشخص شده است. اما در پژوهش حاضر ابتدا عوامل اساسی هویت مکانی مشخص گردیده، سپس برای دستیابی به هویت مکانی، عناصر شکل‌دهنده آن

مفهوم هویت مکانی

هویت مکانی، هویتی است که ارائه‌کننده تمایز بین مکان‌ها و بیانگر معانی و تصاویر ذهنی مشترک افراد است (کاشی و بنیادی، ۱۳۹۲، ۵۱). در مورد هویت مکانی، افراد و صاحب‌نظران، نظریات مختلفی دارند. کوین لینچ، هویت یک مکان را چنین معرفی می‌کند: «هویت یک مکان یعنی حدی که یک شخص می‌تواند مکانی را از سایر مکان‌ها بشناسد یا باشناسایی کند. به طوری که آن مکان شخصیتی مشخص و بی‌نظیر و یا حداقل مخصوص به خود را دارا باشد» (لینچ، ۱۳۷۶، ۱۶۸). یان ناپرن ادغان می‌داند که: «تعداد هویت مکان، به تعداد افراد است». چون هویت؛ در تجربه، نگاه، ذهن و نیت بیننده است و به همان میزان در ظاهر کالبدی شهر یا چشم‌انداز وجود دارد. هر فردی ممکن است به طور خودآگاه یا ناخودآگاه هویتی را به مکان‌های خاص، اختصاص دهد. با تلفیق میان موضوعی هویت‌های مزبور، هویتی مشترک تشکیل می‌شود (Nairn, 1965, 78) و معتقد است که این موضوع ناشی از تجربه اشیاء و فعالیت‌های مشابه و یا آنچه که برای یافتن کیفیت‌هایی از مکان که مورد تأکید گروه‌های هم‌فرهنگ است، می‌باشد (Carmona & Tiesdell, 2007, 104). این فقط هویت یک مکان نیست که اهمیت دارد بلکه هویتی که یک فرد یا گروه یا آن مکان دارند هم مهم است، خاصه این که افراد مکان را به عنوان یک غریبه یا آشنا تجربه کنند (رلف، ۱۳۸۹، ۶۱). در واقع منظور ناپرن از هویت مکانی «تطابق ماندگار و یگانگی‌ای است که کمک می‌کند هر مکان از سایر مکان‌ها متمایز گردد» (Relph, 1976, 45). هویت مکانی بخشی از زیرساخت‌های هویت فردی انسان و حاصل شناخت‌های عمومی او درباره جهان فیزیکی است که انسان در آن زندگی می‌کند. پروشانسکی به اهمیت رابطه متعادل بین هویت مکانی فرد و ویژگی‌های محیط بیرونی تأکید می‌کند. انسان طی زمان برای خود هویت مکانی قائل می‌شود این هویت مکانی تصویری مستقل در ذهن فرد می‌شود (بهزادفر، ۱۳۹۰، ۶۵). او معتقد است هویت مکانی زیرمجموعه‌ای از هویت خویش است. فرد تنها محیط را در ذهن خود ثبت نمی‌کند بلکه احساسات و ایده‌هایش را در مورد آن بسط می‌دهد و با محیط خود از همان راهی ارتباط برقرار می‌سازد که هویتش آن را مهم می‌داند (امین‌زاده، ۱۳۸۹، ۵). در واقع هویت مکانی نه تنها عوامل کالبدی بلکه مفاهیم و ارتباط بسط یافته میان مردم و مکان را نیز تعیین می‌کند (Wang & Chen, 2015, 18).

شولتز معتقد است که مجموعه‌ای از رخدادها، شکل‌ها، رنگ‌ها و بافت‌ها شخصیت یک مکان یا هویت آن را شکل می‌دهند. او ارتباطی بین معماری، مکان و هویت فرهنگی برقرار می‌کند و معتقد است تجربه مکان، تجربه معنای مکان است. شناخت از محیط و خویشتن باعث ایجاد معانی و تصاویر گوناگون از مکان‌های متفاوت در ذهن انسان می‌شود (معانی و تصاویر ذهنی که ناشی از ادراک و احساس است) که معانی و تصاویر ذهنی مذکور، به مکان هویت می‌دهند (کاشی و بنیادی، ۱۳۹۲، ۴۴). هویت مکانی اگرچه شامل مشخصات و ویژگی‌هایی از یک محیط می‌باشد که نمود بیرونی دارند. اما درک آن از طریق تجربه آن مکان حاصل می‌گردد و تجربه آن توسط فرد می‌تواند در شخصیت فردی و حتی شخصیت اجتماعی یک جمع تأثیرگذار باشد و حتی فراتر از تأثیر، نقش بنیادی داشته باشد (نوابی و همکاران، ۱۳۹۲، ۴).

آنچه که از تعاریف بیان شده، حاصل می‌شود این است که هویت مکانی تنها در ارتباط با انسان قابل درک و بررسی است. یعنی وقتی مشخصه‌های خاص یک محیط توسط انسان درک می‌گردد، می‌توان از واژه هویت مکانی استفاده نمود. در غیر این صورت هویت مکانی معنای چندانی ندارد. بنابراین از عوامل اساسی هویت مکانی می‌توان به «مکان» و «انسان» اشاره نمود. البته عامل دیگری نیز وجود دارد که آن «زمان» می‌باشد و این عامل نشان‌دهنده پویایی بحث هویت به طور عام و هویت مکانی به طور خاص است. در این حالت ارتباط بین انسان با انسان، انسان با مکان در طول زمان مشهود می‌باشد. شناخت رابطه بین انسان با مکان و در طول زمان که با عبارت حس مکان شناخته می‌شود، از ملزومات مورد نیاز در پی‌بردن به هویت مکانی و عناصر دخیل در آن می‌باشد.

از آنجایی که فرم و کالبد، کاربری و روح مکان از عناصر اصلی مکان هستند، لذا هویت مکانی نیز در ارتباط با این عوامل قابل بررسی می‌باشد که البته باید توسط انسان، درک و بیان شود. لذا اگر مکان تلاقی فرم و کالبد، کاربری یا عملکرد و روح مکان باشد، هویت مکانی؛ محل تلاقی کالبد، کاربری، روح مکان و زمان در ارتباط با انسان است و این عوامل، عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی می‌باشند.

۱ عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی

با توجه به مفهوم هویت مکانی در دیدگاه‌های مختلف، عوامل شکل‌دهنده آن را می‌توان در سه گروه کالبد، عملکرد یا کاربری و روح مکان به صورت زیر بیان کرد.

کالبد مکان: ویژگی‌های کالبدی مکان از مؤلفه‌های شکل‌دهنده اصلی هویت مکانی هستند که مستقل از انسان می‌باشند (Heidari & Mirzaii, 2013, 267). رلف به هویت مکانی اشاره می‌کند که تحت تأثیر حس

مکان است و ویژگی‌های کالبدی، عینی‌ترین وجه تقسیم‌بندی اوست (تابان و همکاران، ۱۳۹۱، ۸۶). مهم‌ترین عوامل کالبدی مؤثر در ادراک مکان شامل: «اندازه، درجه محصوریت، تضاد، مقیاس، تناسب، مقیاس انسانی، فاصله، بافت، رنگ، بو، صدا و تنوع بصری» است (سرمست و متوسلی، ۱۳۸۹، ۱۴۰). بنابراین کالبد مکان شامل محیط مصنوع و سازمان کالبدی آن بوده و با فرم و اندازه، تناسبات، هندسه، بافت، رنگ، تزئینات، روابط و چیدمان آن قابل درک می‌باشد.

کاربری مکان: هر مکانی علاوه بر کالبد، دارای کاربری یا عملکرد می‌باشد. شکل‌گیری مکان فرایندی اجتماعی و برگرفته از ارتباطات اجتماعی و فعالیت‌های درون آن نیز هست. مکان‌ها در راستای تحقق فعالیت‌های انسانی ایجاد می‌شوند. تعامل‌های اجتماعی مرتبط با مکان نیز به عنوان زیرمؤلفه‌ای از فعالیت‌ها تلقی می‌شود و فعالیت در یک مکان، یکی از عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی می‌باشد (Najafi & KamalBin, 2011 Turner & Turner, 2006). از سوی دیگر مکان‌ها نیز در ارتقاء وابستگی‌های اجتماعی در جوامع شهری، نقش بسیار مؤثری دارند. بنابراین مکان واسطه و قلمرویی است که به این امر تجسم می‌بخشد و ظرفی برای تجارب گوناگون زندگی و عنصری غیرقابل تفکیک، برای آن تجارب است (Altman & Low, 1992). در واقع کالبد، ظرف و زمینه‌ای برای کاربری یا عملکرد مکان و فعالیت‌های انسان در آن مکان می‌باشد، نه فقط کالبد صرف.

روح مکان: پیوند با کیفیت‌های منحصر به فرد مکان و درک آن یا مشخصه آن مکان، روح مکان نامیده می‌شود (نگین تاجی، ۱۳۹۰، ۲۶). مفهوم مکان هم از حاوی (جسم) و هم از محوی (روح) تشکیل شده است، روح مکان موجودیت ملموسی ندارد، اما در آگاهی بیننده‌ای وجود دارد که حدود جسم را به چشم درمی‌یابد، در حالی که عقل او روح را در حد محوی محدود و در میان حد و مرزها پیدا می‌کند (اردلان و بختیار، ۱۳۸۰، ۱۳). در واقع مکان‌ها محلی هستند که در آن عناصر با معنا وجود دارد. ساختن آنها سخت است. زیرا به مرور زمان و به وسیله تاریخ، خاطرات و اسطوره‌ها تولید می‌شوند (Rotenberg, 2012, 241). از نظر سیمون؛ مکان نه تنها به یک پهنه جغرافیایی اشاره دارد بلکه نشان‌دهنده روح یک محیط است که موجب تمایز آن از سایر فضاها می‌شود. به این ترتیب در مکان ابعاد گوناگون منظر جمع می‌آیند تا یک محیط متمایز و یک حس محلیت خاص را ایجاد کنند (Seamon, 1982, 119-140).

بنابراین هر موجودی «روح» مخصوص خود را داراست که بر این اساس، خصلت ویژه خود را تحصیل می‌کند و انسان همچون هستنده‌ای وجودی که زندگی‌اش وقوع پیدا می‌کند نیازمند درک «روح مکان» است. اما چنین درکی نیازمند گشودگی بر محیط، دریافت خصوصیات آن و حاضر ساختن آنها در اثر معماری است که عینیت و خصلت ویژه‌ای داراست

تبیین مدل عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی

عوامل اساسی هویت مکانی عبارتند از: انسان، مکان و زمان. همچنین روند دستیابی به هویت مکانی، به وسیله عناصر مذکور، به شرح زیر می‌باشد: در ابتدا وجود انسان و مکان و ایجاد رابطه بین انسان-انسان و انسان-مکان، در طول زمان، مدنظر قرار می‌گیرد. سپس عناصر تشکیل‌دهنده هویت مکانی؛ شامل کالبد، کاربری و روح مکان، در ارتباط با انسان و در طول زمان شکل می‌گیرد و مکان به هویت خاص خود دست می‌یابد و از آنجایی که افراد در مکان‌های مختلف، احساس متفاوتی داشته، میزان حس تعلق به مکان در آنها نیز متفاوت خواهد بود. در شکل ۱ مدلی ارائه شده است که با اشاره نمودن به عوامل اساسی هویت مکانی، عناصر شکل‌دهنده آن و نیز ارتباط آن با حس تعلق به مکان به دست می‌آید. سپس در ادامه این مدل در هر دو میدان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

شامای برای حس مکان هفت سطح را تعیین می‌کند که عبارتند از: بی‌تفاوتی نسبت به مکان، آگاهی از قرارگیری در یک مکان، تعلق به مکان، دل بستگی به مکان، یکی شدن با مکان، حضور در مکان، فداکاری برای مکان (Shamai, 1991, 65). از آنجایی که موضوع پژوهش مرتبط با سومین سطح حس مکان می‌باشد، تنها به توضیحاتی از آن بسنده می‌شود.

مس تعلق به مکان

تعلق به مکان سطح بالاتری از حس مکان است که به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین‌کننده‌ای می‌یابد (سرست و متوسلی، ۱۳۸۹، ۱۳۷). تعلق به مکان که برپایه حس مکان به وجود می‌آید فراتر از استقرار در یک مکان است. این حس منجر به پیوند فرد با مکان شده و در آن، انسان خود را جزئی از مکان می‌داند و برپایه تجربه‌های خود از نشانه‌ها، معانی، عملکردها و شخصیت، نقشی برای مکان در ذهن

(شولتز، ۱۳۸۸، ۸). ارزش‌ها، تداعی‌ها، باورها، رفتارها، خاطره‌ها، رویدادها و... در روح مکان دخیل بوده و انسان با معماری و برافراشتن بناها «روح مکان» سایت موجود را آشکار می‌سازد.

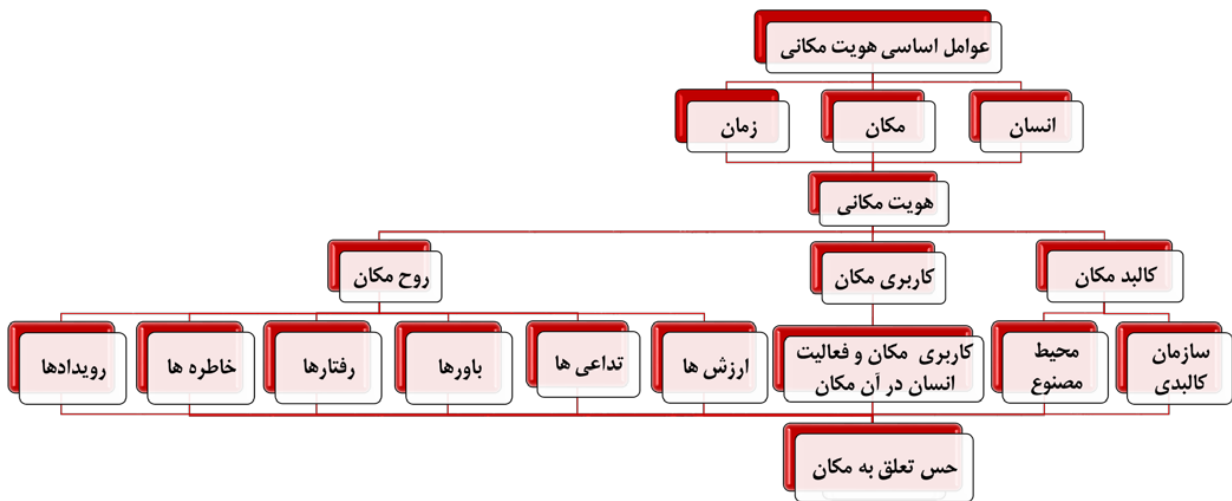
کانتز بر این اعتقاد بود که ادراک فضا برای افراد مختلف متفاوت است و لذا جنبه‌های فردی ادراک فضا از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است (Canter, 1977). مکان‌ها در افراد مختلف حس‌های متفاوتی ایجاد می‌کنند و نقش شخصیت و تجارب گذشته انسان‌ها در دریافت این حس مؤثر است. فضایی که در فرد حس تعلق ایجاد می‌کند، دیگر برای او فضا نیست و تبدیل به یک مکان می‌شود (فلاح، ۱۳۸۵، ۶۲).

پیتر آپو معتقد است که حس مکان مربوط به احساسی که نشأت گرفته از یک مکان که ترکیبی از محیط کالبدی و ساختاری اجتماعی فعالیت‌های مردم (و یا عدم وجود آن) است می‌باشد و از آن احساس یک مکان حاصل می‌شود (Kauluwehi, 2006, 8). حس مکان یعنی تجربه و درک یک شخص از قرارگاهی ویژه و آنچه از ماهیت مکان برای یک انسان ادراک می‌شود، با داشتن این حس، متفاوت بودن محیط به فرد القاء می‌شود. حس مکان از ادراک فردی و اجتماعی، عادات و تجربه پدیدار می‌شود (Jiven & Larkham, 2003). این حس، هر روز تدریجی و ناخودآگاه، از ساکن شدن در محیط، آشنا شدن با خصوصیات کالبدی و تعلق به یک محدوده منتج می‌شود (Jackson, 1994, 23) و در این صورت آن مکان کلیتی می‌شود که انسان‌ها تمام فعالیت‌ها و اتفاقات را با آن می‌شناسند و با آن به موضوعات، اشخاص، اشیا و مفاهیم یک مکان احساس تعلق پیدا می‌کند.

در واقع شناخت رابطه انسان با مکان که از طریق حس مکان بدست می‌آید، در طول زمان و در ارتباط با کالبد، کاربری و روح مکان، هویت آن مکان را تشکیل می‌شود. جدول ۱ به عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی اشاره و معیارهای بررسی آن در مکان را معرفی می‌کند.

جدول ۱. عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی

عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی	معیارهای بررسی هویت مکانی
کالبد مکان	سازمان کالبدی و محیط مصنوع (بناها، مبلمان شهری، منظر شهری، چشم‌انداز و ...)
کاربری مکان	نوع کاربری مکان (مسکونی، تجاری، اداری، و...)، فعالیت مردم به صورت سواره و پیاده
روح مکان	ارزش‌ها، تداعی‌ها، باورها، رفتارها، خاطره‌ها، رویدادها
	فرم و اندازه، هندسه، تناسبات - بافت و تزئینات - روابط و چیدمان
	کاربری اداره‌ها، سازمان‌ها و مراکز - فعالیت‌های موجود در مکان (دستفروش‌ها، عرضه نویس‌ها، تردد سواره و پیاده و ...)
	تعاملات اجتماعی - اتفاقات تاریخی - مفاهیم و نمادها

شکل ۱. مدل عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی

براساس ادراک و نظام شناختی خود کشف، تفسیر و تعبیر می‌کنند و در اصطلاح انسان‌ها به صورت جمعی از محیط رمزگشایی می‌کند. **عوامل محیطی کالبدی:** این دسته از عوامل، به دسته‌بندی محیط به دو عامل مهم فعالیت و کالبد می‌پردازد. فعالیت‌های حاکم در یک محیط را براساس عوامل اجتماعی، کنش‌ها و تعاملات عمومی انسان‌ها تعریف می‌کنند و کالبد را به همراه متغیرهای فرم و ساماندهی اجزاء، به‌عنوان مهم‌ترین عوامل در شکل‌گیری حس تعلق محیط ارزیابی می‌نمایند. عناصر کالبدی از طریق ایجاد تمایز محیطی، ارتباط درون و بیرون در فضاها به ایجاد حس تعلق می‌پردازند (جوان‌فرورنده و مطلبی، ۱۳۸۹، ۳۳). این حس تعلق در معماری و طراحی از طریق قلمرو کالبدی با تمایز از نواحی و فضاهای اطراف یا جداسازی کالبدی بیان می‌شود (همان، ۲۹).

مطالعه موردی

میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران به دلیل داشتن ویژگی‌های مشترک کالبدی و سایر ویژگی‌ها از جمله ساخت ابنیه آنها در یک دوره زمانی و معماری، ساخت بنایی با الگوی متفاوت نسبت به سایر بناها در هر دو میدان مورد بررسی قرار می‌گیرند.

میدان ایالت ارومیه

«میدان ایالت» که نام دیگر آن «میدان انقلاب» می‌باشد، در بافت تاریخی شهر ارومیه واقع شده است و از آنجا که سه وجه میدان از قبل طراحی و سپس اجرا شده، نظم و هماهنگی در استقرار بناهای اطراف آن (ساختمان شهرداری، شهرداری و ستاد لشکر) دیده می‌شود. میدان ایالت یک میدان حکومتی بوده و به لحاظ وسعت نسبت به سایر میدان‌های حکومتی دارای محدودیت می‌باشد. اما پس از تعریف و طراحی فضای میانی میدان و تغییر سیر کولاسیون حرکتی در آن، ویژگی ارتباطی میدان

خود متصور می‌شود و مکان برای او قابل درک می‌شود (Yazdanpour & Moztarzadeh, 2014, 563). در این سطح فرد نه تنها از نام و نمادهای مکان آگاه است، بلکه با مکان احساس بودن و تقدیر مشترک داشتن نیز دارد. در این حالت نمادهای مکان محترم و آن چه برای مکان رخ می‌دهد، برای فرد مهم است (ضرابیان و منعم، ۱۳۸۹، ۲۶). احساس تعلق به مکان منتج از ادراک و حس مکان است. لینیچ معنی‌دار بودن و توانایی ادراک مکان را یک جزء اساسی رضایت عاطفی و دل‌بستگی به مکان می‌داند (لینیچ، ۱۳۷۶، ۱۸۴). حس تعلق به مکان را می‌توان با مکان دوستی و مفهوم آن یکی دانست. حس تعلق مکانی برای بالا بردن و مناسب کردن و نزدیک‌تر شدن و همبستگی بین مکان‌ها مؤثر است و دریافت ویژگی‌های محیطی برای پیش‌بینی و آگاهی از اندازه و اعتبار مکان‌ها و بالا بردن قدرت و اهمیت هر مکان و تغییرات در آنها به وسیله حس تعلق مکان میسر می‌شود. تعلق مکانی می‌تواند تصور ایجاد کند و یا از آن جلوگیری نماید (Jorgensen & Stedman, 2006).

عوامل شکل‌دهنده حس تعلق به مکان

به طور کلی می‌توان سه دسته‌بندی را برای حس تعلق به مکان اشاره کرد:

عوامل ادراکی - شناختی فردی: شناخت و ادراک فرد از یک مکان از شروط اولیه برای ایجاد حس تعلق به مکان می‌باشد. بدین منظور محیط‌هایی با خوانایی و تمایز کالبدی برای استفاده‌کنندگان جزء محیط‌های مطلوب بوده و ادراک و شناخت بهتری از سوی افراد در آن صورت می‌گیرد.

عوامل اجتماعی: در این مرتبه از حس تعلق، محیط به عنوان بستر فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی است که افراد، عناصر کالبدی را

شکل ۲. میدان ایالت ارومیه

شکل ۳. میدان حسن‌آباد تهران

جای آن ساخته شد. این ساختمان متعلق به بانک ملی ایران بوده و اخیراً در پی بازسازی میدان در جلوی این نمای شیشه‌ای، سازه‌ای نمایشی شبیه به نمای دیگر بناهای میدان ساخته شد تا تمامیت فضای اولیه معماری میدان تا حدی بازگردد (شکل ۳). در ادامه و در جدول (۲ و ۳) به بررسی مدل عوامل تشکیل‌دهنده هویت مکانی در دو میدان ایالت و میدان حسن‌آباد پرداخته می‌شود.

انسان، مکان و زمان از عوامل اساسی هویت مکانی میدان ایالت و میدان حسن‌آباد هستند که بدون وجود یکی از این عوامل، هویت مکانی این دو میدان شکل نمی‌گیرد. با بررسی عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی در میدان ایالت ارومیه و میدان حسن‌آباد تهران، مشخص گردید که این دو میدان با وجود این که در دو شهر کاملاً متفاوت نسبت به هم قرار دارند، به طور کلی دارای ویژگی‌های مشابه و به طور جزئی دارای ویژگی‌های متفاوت هستند. بنابراین در ادامه لازم است که حس تعلق شهروندان نیز مورد ارزیابی مقایسه‌ای قرار بگیرد.

نظرسنجی از شهروندان

در این قسمت؛ پس از مبانی نظری و مدل‌سازی عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی و بررسی آن در دو میدان مورد مطالعه، پرسش‌نامه‌ای تهیه گردید که در آن معیارها و شاخص‌ها و متغیرهایی منظور شد تا بتواند به طور هم‌زمان به حس تعلق و هویت مکانی ارجاع شود. به این ترتیب سؤالات در سه معیار عوامل اجتماعی، عوامل ادراکی - شناختی فردی و عوامل محیطی کالبدی و ۶ شاخص ارزش و ترجیح، خاطره‌انگیزی، احساس امنیت، آشنایی با مکان، تشخیص مکان و احساس رضایتمندی از ویژگی‌های کالبدی مکان و متغیرهای آنها تدوین شدند (جدول ۴) و پاسخ‌ها در طیف لیکرتی جای گرفتند

ایالت تقویت شد و از آن جهت که این میدان در محل تقاطع راه‌های مهم شهری قرار گرفته، از جنبه ارتباطی قدرتمندی برخوردار است. با این تفاوت که میدان‌های ارتباطی مهم‌ترین جنبه کارکرد آنها ارتباطی است، میدان انقلاب مهم‌ترین کارکردش حکومتی می‌باشد. هندسه دایره‌ای شکل که حرکت ماشین را تسهیل می‌کند و جنبه ارتباطی بودن میدان ایالت را تقویت می‌نماید (سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری آذربایجان غربی، ۱۳۸۵، ۱۸). ساختمان‌های شهرداری احداث شده در سال ۱۳۰۷ ه.ش، موزه بزرگ مردم‌شناسی (شهرستانی) و فرماندهی و ستاد لشکر ۶۴ پیاده احداث شده در سال ۱۳۰۹ ه.ش. و ساخت ساختمان قوه قضائیه دادگستری کل استان آذربایجان غربی که به دهه چهل برمی‌گردد به ترتیب در جبهه‌های شمالی، شرقی، غربی و جنوبی میدان قرار دارند (همان، ۲۱). ساختمان دادگستری به صورت نامتقارن و بدون هماهنگی با دیگر بناهای میدان طراحی و ساخته شده است (شکل ۲).

میدان حسن‌آباد تهران

میدان حسن‌آباد از میدان‌های تاریخی و جزء بافت قدیمی تهران است. مطابق مدارک کالبدی موجود در بنا و براساس کتیبه گچبری حک شده در ضلع جنوب‌شرقی میدان، ساختمان این ضلع در سال ۱۳۰۸ ه.ش. به اتمام رسیده است و برخی از مستندات، تاریخ ساخت کامل میدان را تا سال ۱۳۱۳ ه.ش نیز نسبت داده‌اند (مدیریت میراث فرهنگی استان تهران، ۱۳۷۶، ۲). ترکیب بدنه میدان تقلیدی از آثار معمار مشهور ایتالیایی دوره رنسانس آندره آ پالادیو می‌باشد. پالادیو از ترکیب قوس - نعل در گاه در فاصله میان ستون‌ها به طور مؤثری استفاده کرده است (طراحی شهری و توسلی، ۱۳۷۶، ۴۸). ساختمان‌های قدیمی بخش جنوب‌شرقی میدان که شبیه سه وجه دیگر میدان بوده‌اند، در دوره‌های تخریب و در دهه ۳۰، ساختمانی با نمای نوین تمام شیشه‌ای و بدون هماهنگی با بناهای پیرامون میدان به

جدول ۲. بررسی عوامل اساسی هویت مکانی در میدان ایالت و میدان حسن آباد

میدان	انسان	مکان	زمان
میدان ایالت	<p>- انسان به عنوان استفاده کننده</p> <p>استفاده کنندگان از این میدان شامل دو گروه؛ کارمندان، شاغلان و فروشندگان و بقیه مردمی که در میدان حضور دارند، می شود.</p> <p>- انسان در مقام طراح و سازنده</p> <p>طراح ساختمان شهرداری، آلمانی ها و طراح ساختمان شهربانی و ستاد لشکر و دادگستری، معماران ایرانی و به تقلید از پلان ساختمان شهرداری است. همه بناهای اطراف میدان را ایرانی ها و معماران ایرانی ساخته اند.</p>	<p>- مکان به مثابه فضای تجربه شده</p> <p>آگاهی از این فضای تجربه شده (میدان ایالت) با نظرسنجی از شهروندان آن و از طریق پرسش نامه حاصل می شود.</p> <p>- مکان به مثابه فضای دارای ویژگی های کالبدی</p> <p>قرار گرفته در شهر ارومیه و دارای ویژگی های کالبدی شامل: استفاده از مصالح بومی در همه بناهای میدان به غیر از ساختمان دادگستری، اجرای نمای آجری در سه جداره میدان و نمای سنگی در جداره چهارم میدان (ساختمان دادگستری) و ویژگی های کالبدی میدان متفاوت با دیگر بناهای اطراف این میدان و حتی سایر میادین شهر</p>	<p>- تخریب باغ های قدیمی و احداث ساختمان های میدان و ساختمان دادگستری</p> <p>- مصالح غالب نمای ساختمان های میدان به غیر از دادگستری در هنگام ساخت آجری بوده و سپس به صورت سیمانی در آورده شده و بعد از مرمت سال ۱۳۸۷ ه.ش. به حالت اولیه بازگردانده شده است.</p> <p>- قرار دادن نیمکت، تلویزیون و درخت های تزئینی نورپردازی شده در میدان و نیز نورپردازی بناهای اطراف میدان</p> <p>- کفسازی پیاده روی های اطراف میدان</p> <p>- رویدادهای اجتماعی و سیاسی مانند رژه رفتن ارتش پیاده و گردآمدن مردم در این میدان در هنگام سخنرانی ها و راهپیمایی ها</p>
میدان حسن آباد	<p>- انسان به عنوان استفاده کننده</p> <p>استفاده کنندگان از این میدان شامل دو گروه؛ کارمندان، بازاریان، شاغلان و فروشندگان و بقیه مردمی که در میدان حضور دارند، می شود.</p> <p>- انسان در مقام طراح و سازنده</p> <p>ترکیب بدنه میدان تقلیدی از معماری آندره آ پالادیو است. مهندس محاسب آن، لئون تادوسیان بوده و احداث آن را به برادران ایلقانیان نسبت داده اند و بانک ملی از کارهای فروغی می باشد.</p>	<p>- مکان به مثابه فضای تجربه شده</p> <p>آگاهی از این فضای تجربه شده (میدان حسن آباد) با نظرسنجی از شهروندان آن و از طریق پرسش نامه حاصل می شود.</p> <p>- مکان به مثابه فضای دارای ویژگی های کالبدی</p> <p>قرار گرفته در شهر تهران و دارای ویژگی های کالبدی شامل: استفاده از مصالح بومی در همه بناهای میدان به غیر از ساختمان بانک ملی و همچنین اجرای نمای آجری در سه جداره میدان و نمای شیشه ای در جداره چهارم میدان (ساختمان بانک ملی) و ویژگی های کالبدی میدان متفاوت با دیگر بناهای اطراف این میدان و حتی سایر میادین شهر</p>	<p>- تخریب ابنیه قدیمی بخش جنوب شرقی میدان و احداث ساختمان بانک ملی</p> <p>- نماسازی بانک ملی به شکل سه وجه دیگر (پوسته آجری بر روی نمای شیشه ای)</p> <p>- تغییر کاربری به بانک صادرات و بانک شهر در ضلع غربی میدان و مسدود شدن طبقه دوم ساختمان های میدان</p> <p>- برداشتن ابنیای وسط میدان و نصب مجسمه آتش نشان در ضلع شمالی میدان</p> <p>- احداث آتش نشانی در ضلع شمال غربی میدان</p> <p>- ایجاد زیرگذر سواره و پارکینگ در کناره های میدان</p> <p>- رویدادهای اجتماعی و سیاسی مانند اعدام و کشتار در زمان پیش از انقلاب اسلامی</p>

جدول ۴. معیارها، شاخص ها و متغیرهای منظور شده در پرسش نامه

معیارها	شاخص ها	متغیرها (موضوعات مطرح در پرسش نامه)
عوامل اجتماعی	ارزش و ترجیح	ترجیح این مسیر برای عبور، ارزش میدان برای فرد
	خاطره انگیزی	خاطرات
	احساس امنیت	سن، جنسیت، وضعیت تأهل، امنیت میدان
عوامل ادراکی - شناختی فردی	آشنایی با مکان	میزان تحصیلات، آشنایی با تغییرات اخیر در میدان، آشنایی با ویژگی های متمایز کننده میدان با سایر میادین
عوامل محیطی کالبدی	تشخیص مکان	تشخیص مکان از لحاظ فعالیت انجام گرفته در میدان، کاربری ها، ویژگی های کالبدی میدان
	احساس رضایتمندی از ویژگی های کالبدی مکان	رضایت از ویژگی های کالبدی میدان که عبارتند از: سیمای کلی میدان و تأثیر یکی از بناها (ساختمان دادگستری در میدان ایالت و بانک ملی در میدان حسن آباد) بر سیمای میدان، تزئینات و الگوهای به کار رفته در نما و جداره ها، مسیرهای دسترسی به میدان، مصالح استفاده شده، مبلمان شهری (نیمکت، چراغ روشنایی، سطل آشغال، فضای سبز و ...)، نوع کفسازی پیاده رویها و محل های تجمع میدان

جدول ۳. بررسی عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی در میدان ایالت و میدان حسن‌آباد

عوامل شکل‌دهنده هویت مکانی	میدان ایالت	میدان حسن‌آباد
فرم، اندازه و تناسب	همه بناهای میدان به غیر از ساختمان دادگستری پلان و فرم عقابی شکل دارند.	همه بناهای میدان پلانی به صورت ربعی از دایره، محاط در مربع دارند.
بافت و تزئینات محیط مصنوع و سازمان کالبدی	<p>سه وجه همسان میدان با نمای آجری</p> <ul style="list-style-type: none"> - وجود سنتوری در نما و پخی گوشه‌ها - تزئینات آجری دور پنجره‌ها و در قسمت جان‌پناه و تزئینات سرستون‌های ورودی و تزئینات کاشیکاری در قسمت سنتوری (در ساختمان ستادلشکر) - تأکید بر ورودی با عناصر عمودی و افقی رویگرد سبک معماری در نما: کلاسیک غربی شیوه طرح و نقش: تلفیقی (ایرانی اسلامی و غیر ایرانی) (کیانی، ۱۳۹۲، ۲۶). 	<p>سه وجه همسان میدان با نمای آجری</p> <ul style="list-style-type: none"> - ترکیب قوس - نعل درگاه در فاصله میان ستون‌ها - تزئینات آجری سرستون‌ها و دست‌اندازهای ایوان و بام‌ها و تزئینات گل‌های هشت‌پر با گچ - دارای ریتم و تقارن و ۸ گنبد فلزی به تقلید از گنبدخانه سن پیتر و اثر براماته رویگرد سبک معماری در نما: کلاسیک غربی شیوه طرح و نقش: غیر ایرانی (کیانی، ۱۳۹۲، ۲۶).
روابط و چیدمان	چیدمان مبلمان به صورت آشفته و نامناسب	چیدمان مبلمان به صورت متقارن
کاربری بناها	<ul style="list-style-type: none"> - کاربری‌های میدان اعم از اداری، نظامی و فرهنگی - میدان علاوه بر نقش ارتباطی، نقش حکومتی دارد. 	<ul style="list-style-type: none"> - کاربری‌های میدان اعم از اداری و تجاری - میدان علاوه بر نقش ارتباطی، نقش تجاری دارد.
فعالیت‌های موجود در مکان	<ul style="list-style-type: none"> - وجود عریضه‌نویس در مقابل ساختمان دادگستری - تردد در میدان هم به صورت سواره و هم به صورت پیاده 	<ul style="list-style-type: none"> - وجود دستفروش‌ها در مقابل ایستگاه مترو - بخشی از میدان به صورت پیاده بوده و در بخشی از آن امکان تردد سواره وجود دارد.
تعاملات اجتماعی	<ul style="list-style-type: none"> - تعامل افراد با هم در مقابل اداره‌ها و در هنگام برگزاری مراسم‌های مختلف در این مکان - قرار ملاقات افراد با یکدیگر در این میدان - تشکیل پاتوق‌ها در کنار عریضه‌نویس‌ها در مقابل دادگستری - ایستگاه تاکسی و جمع شدن افراد در این مکان - با توجه به تداخل سواره و پیاده در این میدان و نبود مکان مناسب برای نشستن و تعامل افراد با یکدیگر، حس اجتماع کمتر در آن مشاهده می‌شود. 	<ul style="list-style-type: none"> - هر روز به محل کار رفتن کارمندان و بازاریان - قرار ملاقات افراد با یکدیگر در این میدان - وجود مترو در وسط میدان و تعامل افراد در آن مکان - پاتوق‌های کنار بانک‌ها و بازاریان جلوی درب مغازه‌های خود - دست فروش‌های کنار پیاده‌روهای اطراف میدان باعث اجتماع مردم شده است. - گفتگوی بازاریان با یکدیگر در محل‌های نشستن و جلوی درب مغازه‌ها، حس اجتماع را نشان می‌دهد.
رویدادها و اتفاقات تاریخی	<ul style="list-style-type: none"> - برگزاری مراسم مختلف در این میدان در برخی از ایام سال اعم از سخنرانی‌های افراد مختلفی چون رئیس‌جمهور و امام جماعت ارومیه و مراسم ویژه نیروهای ارتشی، تظاهرات مختلف در این میدان 	<ul style="list-style-type: none"> - عملکردهای فرهنگی در اطراف این میدان - اعدام و کشتار در زمان پیش از انقلاب اسلامی و اعتراض کارگران در این میدان
مفاهیم، نمادها و زیبایی‌ها	<ul style="list-style-type: none"> - وجود بناهای تاریخی ارزشمند در اطراف میدان - پیشینه تاریخی، سیاسی - حکومتی و فرهنگی غنی میدان - نقش حکومتی میدان - یک مکان مشخص و شناخته شده، به دلیل متمایز بودن ویژگی‌های کالبدی میدان از دیگر بناهای اطراف خود و دیگر میادین شهر - تزئینات آجری بناهای جداره میدان اعم از شهرداری، شهرداری و ستادلشکر - چهار مجسمه شیر وسط میدان، نماد چهار ارگان اطراف آن؛ بلدی، نظمی، امنیه و عدلیه 	<ul style="list-style-type: none"> - بناهای تاریخی میدان و نماهای خاص آن و همچنین قرارگیری در بافت تاریخی - پیشینه تاریخی و فرهنگی و سیاسی - حکومتی غنی میدان - نقش تجاری میدان - یک مکان مشخص و شناخته شده، به علت قرارگیری این میدان در بافت تاریخی و همچنین به دلیل کالبد متمایز آن - مصالح سنتی چون آجر، فرم گنبدها، تزئینات سرستون‌ها، ایوان‌ها و بام جملگی با گل‌های هشت‌پر گچبری شده، درها و پنجره‌های چوبی بنا - وجود مجسمه آتش‌نشان در مقابل آتش‌نشانی

کالبد مکان

کاربری مکان

روح مکان

نهایی به دست آمده است (جدول ۵).
محل‌های تجمع میدان در جدول ۵ ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان به هر یک از میادین با توجه به هویت مکانی حاصل گردیده و یافته‌ها و داده‌های پرسش‌نامه‌ای نشان می‌دهد که امتیاز نهایی در میدان ایالت ارومیه بیشتر از میدان حسن‌آباد تهران بوده است.

و به آنها امتیازی از ۱ تا ۶ که ۱ کاملاً مخالف و ۶ کاملاً موافق را نشان می‌داد، داده شد. با جمع نمودن امتیازات مربوط به متغیرهای هر شاخص و میانگین گرفتن از آنها، امتیاز آن شاخص به دست آمده و سپس با میانگین گرفتن از امتیاز شاخص‌های هر معیار، امتیاز آن معیار حاصل می‌شود. در نهایت با میانگین گرفتن از امتیاز معیارها، امتیاز

جدول ۵. یافته‌های پرسش‌نامه‌ای و مقایسه امتیازات حس تعلق شهروندان با توجه به هویت مکانی

میدان حسن‌آباد				میدان ایالت				امتیاز	شاخص	معیار
۴۳۴	۳۸۶	۴۱۹	۴۰۲	۳۵۲	۴۳۹	۳۹۳	۳۸۴	امتیاز متغیرها	ارزش و ترجیح	عوامل اجتماعی
۱۶۴۱				۱۵۶۸				مجموع امتیاز متغیرها		
۴/۱۰				۳/۹۲				امتیاز شاخص		
۲۳۰				۴۱۱				امتیاز متغیرها	خاطره‌انگیزی	
۲۳۰				۴۱۱				مجموع امتیاز متغیرها		
۲/۳۰				۴/۱۱				امتیاز شاخص		
۳۲۷				۴۵۶				امتیاز متغیرها	احساس امنیت	
۳۲۷				۴۵۶				مجموع امتیاز متغیرها		
۳/۲۷				۴/۵۶				امتیاز شاخص		
۹/۶۷				۱۲/۵۹				مجموع امتیاز شاخص‌ها		
۳/۲۲				۴/۱۹				امتیاز معیار		
۳۳۸				۳۶۹				امتیاز متغیرها	آشنایی با مکان	عوامل ادراکی - شناختی فردی
۳۳۸				۳۶۹				مجموع امتیاز متغیرها		
۳/۳۸				۳/۶۹				امتیاز شاخص		
۳/۳۸				۳/۶۹				مجموع امتیاز شاخص‌ها		
۳/۳۸				۳/۶۹				امتیاز معیار		
۴۳۳	۴۷۴	۴۵۰	۳۲۳	۴۵۹	۵۱۲	۴۸۰	۴۲۴	امتیاز متغیرها	تشخص مکان	عوامل محیطی کالبدی
۱۶۸۰				۱۸۷۵				مجموع امتیاز متغیرها		
۴/۲۰				۴/۶۹				امتیاز شاخص		
۲۶۱	۳۱۴	۴۴۵	۳۸۴	۳۲۴	۳۳۴	۴۰۶	۴۰۶	امتیاز متغیرها	احساس رضایتمندی از ویژگی‌های کالبدی مکان	
۳۰۵	۳۸۰	۴۱۶	۲۶۷	۳۸۴	۳۱۲	۳۹۷	۳۱۶	مجموع امتیاز متغیرها		
۲۷۷۲				۲۸۷۹				امتیاز متغیرها		
۳/۴۷				۳/۶۰				امتیاز شاخص		
۷/۶۷				۸/۲۹				مجموع امتیاز شاخص‌ها		
۳/۸۳				۴/۱۴				امتیاز معیار		
۲۰/۱۷				۲۴/۵۶				مجموع امتیاز معیارها		
۳/۴۵				۴/۰۹				امتیاز نهایی		

نتیجه‌گیری

فرم و کالبد، کاربری و روح مکان، مواد خام هویت مکانی هستند. حس مکان و حس تعلق نیز در اثر ارتباط متقابل انسان با این عوامل، در طول زمان شکل می‌گیرد و با رجوع چند باره انسان، خاطره‌های جمعی که از عوامل هویت‌بخش انسان به آن مکان می‌باشد؛ در ذهن انسان نقش می‌بندد و آن مکان را متفاوت با جاهای دیگر می‌کند. در واقع هویت مکانی؛ همان تفاوت‌های کوچک و بزرگی است که باعث بازشناخت یک مکان و خوانایی محیط می‌شود و حس تعلق به آن را در میان شهروندان به وجود می‌آورد. در این راستا مدلی ارائه شد که ضمن اشاره نمودن به عوامل اساسی و شکل‌دهنده هویت مکانی، ارتباط آن را با حس تعلق به مکان مشخص می‌کرد.

با بررسی عوامل شکل‌دهنده و اساسی هویت مکانی در میدان ایالت و میدان حسن‌آباد؛ ویژگی‌هایی که آن را از سایر میادین و بناها متمایز می‌ساخت (مانند: وجود بناهای آجری؛ با تزئینات ویژه، با سابقه تاریخی و نوع کاربری آنها، نوع مبلمان، نوع کف‌سازی، مجسمه‌ها)، به‌دست آمد و این ویژگی‌ها در قالب پرسش‌نامه و سؤالاتی با موضوع حس تعلق شهروندان و هویت مکانی، تدوین شد و نتایج نهایی که از آن حاصل گردید، نشان می‌دهد که:

- در میدان ایالت؛ شهروندان نسبت به مواردی مانند: تأثیر ساختمان دادگستری در سیمای کلی میدان و استفاده از مصالح ناهماهنگ و نامتناسب با مصالح سایر بناها در نمای این ساختمان و باز نمودن مسیر چهارم منتهی به میدان و افزایش ازدحام و تردد سواره و پیاده در آن، احساس ناراضیتی دارند. اما با وجود این شرایط؛ باز هم شهروندان، این میدان را دارای شخصیتی مشخص، بی‌نظیر و با ویژگی‌هایی متمایز با سایر میادین می‌دانند.

- در میدان حسن‌آباد؛ شهروندان نسبت به نوع کف‌سازی و چگونگی دسترسی‌ها، احساس رضایت نداشتند. اما در مقابل نسبت به مصالح استفاده شده در ساختمان بانک ملی که بخشی از نمای آن از مصالح ناهماهنگ و نامتناسب با سایر بناهای میدان می‌باشد و به دلیل این که مورد مرمت قرار گرفته و نمای آن تاحدودی همسان با سایر جداره‌های میدان شده است، احساس رضایت دارند. همچنین طبق پاسخ‌های آنان در مورد شاخص تشخیص مکان، این میدان شخصیتی مشخص، بی‌نظیر و متمایز با سایر مکان‌ها دارد ولی در مقایسه با میدان ایالت، امتیاز کمتری را به خود اختصاص داده است.

- با تحلیل پرسش‌نامه در مورد عوامل شکل‌دهنده حس تعلق شهروندان به دو میدان و پایین بودن امتیازات مربوط به احساس امنیت، خاطره‌انگیزی، رضایتمندی، آشنایی با مکان و تشخیص مکان در میدان حسن‌آباد تهران، مشخص گردید که حس تعلق شهروندان به

این میدان نسبت به میدان ایالت ارومیه کمتر است.

در نهایت؛ با تحلیل داده‌ها، بررسی هویت مکانی و ارزیابی مقایسه‌ای حس تعلق شهروندان به دو میدان مذکور مشخص گردید که: ارتباط معناداری میان هویت مکانی و حس تعلق به مکان وجود دارد. هویت مکانی؛ هویتی که متمایزکننده ویژگی‌های آن میدان با سایر میادین و تجربیات درون ذهنی شهروندان است، هویتی که بیشتر معرف شباهت‌های آن با دیگر عناصر موجود در مکان و تفاوت‌های آن با سایر مکان‌ها باشد، در میدان ایالت ارومیه نسبت به میدان حسن‌آباد تهران، در میان شهروندان بیشتر احساس شده و در سطح بالاتری قرار دارد و نیز شهروندان نسبت به آن، حس تعلق بیشتری دارند.

فهرست مراجع

۱. ادب، مورا. (۱۳۸۹). معنی در مکان، بررسی مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری هویت مکانی. *راه و ساختمان*، ۸(۷۵)، ۸۸-۹۷.
۲. اردلان، نادر؛ و بختیار، لاله. (۱۳۸۰). *حس وحدت*. (حمید شاهرخ، مترجم). تهران: نشرخاک.
۳. امین‌زاده، بهناز. (۱۳۸۹). ارزیابی زیبایی و هویت مکان. *هویت شهر*، ۵(۷)، ۳-۱۴.
۴. بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۰). *هویت شهر (نگاهی به هویت شهر تهران)*. تهران: سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، مؤسسه نشر شهر.
۵. تابان، محسن؛ پورجعفر، محمدرضا؛ و پورمند، حسنی. (۱۳۹۱). *هویت مکان؛ رویکردی پدیدارشناسانه*. *هویت شهر*، ۶(۱۰)، ۷۹-۹۰.
۶. جوان‌فرزنده، علی؛ و مطلبی، قاسم. (۱۳۸۹). مفهوم حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن. *هویت شهر*، ۵(۸)، ۳۷-۲۷.
۷. رلف، ادوارد. (۱۳۸۹). *مکان و بی‌مکانی*. (محمدرضا نقصان محمدی، کاظم مندگاری و زهیر منکی، مترجمان). تهران: انتشارات آرمانشهر.
۸. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان غربی. (۱۳۸۵). *مطالعه و طرح مرمت میدان ایالت ارومیه*. ارومیه: معاونت حفظ و احیا، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
۹. سرمست، علی؛ و متوسلی، محمدمهدی. (۱۳۸۹). بررسی و تحلیل نقش مقیاس شهر در میزان حس تعلق به مکان (مطالعه موردی: شهر تهران). *مدیریت شهری*، ۲۶(۲۶)، ۱۴۶-۱۳۳.
۱۰. ضرابیان، فرناز؛ و منعم، محمدرضا. (۱۳۸۹). بررسی میزان و عوامل تأثیرگذار بر حس مکان. *شهرداری‌ها*، ۹(۸۹)، ۲۸-۲۳.
۱۱. طراحی شهری؛ و توسلی، محمود. (۱۳۷۶). *طراحی شهری در بخش مرکزی تهران*. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی، واحد شهرسازی و معماری.
۱۲. فلاحت، محمدصادق. (۱۳۸۵). مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن. *هنرهای زیبا*، ۲۶(۲۶)، ۵۷-۶۶.
۱۳. کاشی، حسین؛ و بنیادی، ناصر. (۱۳۹۲). تبیین مدل هویت مکان - حس مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن، نمونه موردی: پیاده‌راه شهر ری.

comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to dependence on and identification with lakeshore properties. *Journal of Environmental Management*, 79(3), 316-327.

28. Kauluwehi, Ch. (2006). Q. What does "sense of place" mean to you?. *Hawaii Magazine*, March/April, 8-9.

29. Nairn, I. (1965). *The American Landscape*. New York: Random House.

30. Najafi, M. & KamalBin, M. (2011). The Concept of Place and Sense of Place In Architectural Studies. *International Scholarly and Scientific Research & Innovation*, 5(8), 8-24.

31. Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.

32. Rotenberg, R. L. (2012). Space, place, site and locality: the study of landscape in cultural anthropology In S. Bell, I. S. Herlin, & R. Stiles (Ed.), *In Exploring the boundaries of landscape architecture* (Vol.10, pp. 233-258). London: Routledge Press.

33. Seamon, D. (1982). The Phenomenological Contribution to Environmental Psychology. *Journal of Environmental Psychology*, 2(2), 119-140.

34. Shamai, Sh. (1991). Sense of place: An empirical measurement. *Geoforum*, 22(3), 347-358.

35. Turner, P., & Turner, S. (2006). Place, sense of place, and presence. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 15(2), 204-217.

36. Yazdanpour, A., & Moztarzadeh, H. (2014). Sense of Belonging in Research Buildin. *Advances in Environmental Biology*, 8(17), 561-567.

37. Wang, S., & Chen, J. S. (2015). The influence of place identity on perceived tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 52, 16-28.

هنرهای زیبا، ۱۸(۳)، ۴۳-۵۲.

۱۴. کیانی، مصطفی. (۱۳۹۲). جایگاه هنر اجرکاری تزیینی در معماری دوره پهلوی اول. *هنرهای زیبا*، ۱۸(۱)، ۲۸-۱۵.

۱۵. لینچ، کوین. (۱۳۷۶). *تئوری شکل خوب شهر*. (سید حسین بحرینی، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۶. مدیریت میراث فرهنگی استان تهران. (۱۳۷۶). *گزارش ثبتی میدان حسن آباد*. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.

۱۷. نگین تاجی، صمد. (۱۳۹۰). بررسی نقش عوامل کالبدی در تشکیل مفهوم مکان و حس مکان. *منظر*، ۱۳(۱)، ۲۹-۲۴.

۱۸. نوایی، مرجان؛ رفعت جو، عظیمه؛ و رفیعی، سمیه. (۱۳۹۲). هویت در نامکان (جستجوی معنا در شهر آینده). *اولین همایش سالانه ملی ساختمان آینده*. اردیبهشت، (ص ۷-۱)، ساری: کانون مهندسين ساری.

۱۹. شولتز، کریستین نوربرگ. (۱۳۸۸). *روح مکان: به سوی پدیدارشناسی معماری*. (محمد رضا شیرازی، مترجم). تهران: انتشارات رخ داد نو.

۲۰. وارثی، حمیدرضا؛ عامل بافنده، مهدی؛ و محمدزاده، محمد. (۱۳۸۹). بررسی و تحلیل مؤلفه‌های هویت شهری و رابطه آن با میزان تعلق مکانی ساکنین هویت شهرهای جدید (مطالعه موردی: شهر گلپهارد). *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۱(۲)، ۳۶-۱۷.

21. Altman, I., & Low, S. M. (1992). *Place attachment (Human behavior and environments: Advances in theory and research)*. (vol. 12). New York: Plenum Press.

22. Canter, D. (1977). Book review of E. Relph, 'Place and placelessness'. *Environment and Planning B*, 4(1), 118-120.

23. Carmona, M., & Tiesdell, S. (2007). *Urban design reader*. New York: Oxford Architectural Press.

24. Heidari, A. A., & Mirzaii, Sh. (2013). Place Identity and its informant parameters in Architectural studies. *Journal of Novel Applied Sciences*, 2(8), 260-268.

25. Jackson, J. B. (1994). *A Sense of Place, a Sense of Time*. New Haven: Yale University Press.

26. Jiven, G., & Larkham, P. (2003). Sense of Place: Authenticity and Character. *Journal of Urban Design*, 8(1), 67-81.

27. Jorgensen, B. S., & Stedman, R. C. (2006). A

Cohering Shiraz Central Area: Urban Design Guidelines toward a more Coherent Urban form Based on Complexity Theory

Seyyed Hossein Bahrainy, Ph.D., Professor of Planning at the University of Tehran, College of Fine Arts, Tehran, Iran.

Mehran Foroughifar, Ph.D. Candidate of Planning at the University of Tehran, College of Fine Arts, Tehran, Iran.*

... Abstract

The old cities of Iran have different qualities that some of them cannot be seen in contemporary cities. Experiencing the invasion of cars and people's new life style during the last century, old city gradually lost their forms and function. Such changes caused new challenges and demands by which various qualities of old cities have been altered or vanished forever, as urban cohesion and wholeness. Cohesion and wholeness are two related concepts where the former one is a fundamental condition to reach the later one. In this paper, wholeness is defined as an integrated system, consisted of different elements and their relations which can tolerate no changes, since a trivial one may change it into another system. Moreover, cohesion is considered as an important quality of relations between different elements of the whole. Although cohesion can be seen with various scales in different layers of cities, the layer that is emphasized in this paper is the built environment.

For the theoretical framework of this paper, we used complexity theory with emphasis on Christopher Alexander and Nikos Salingaros theories about wholeness and coherent urban form. We extracted principals of urban coherence to evaluate the cohesion of central part of Shiraz and to make design guidelines to achieve cohesion. These principles are: coupling, diversity, boundary, forces, organization, hierarchy, interdependence, and decomposition. And also a wide range of valid records, documents, and maps are used which enabled us to illustrate the main structure of this old city, before its destruction in Pahlavi era. Taking into account all of these principles, we focused on these questions: does cohesion exist in the ancient area of this city? Can we find some application of these principals in the old city that could be as a foundation for design guidelines?

As our first contribution, we used the principles and evaluated their existence by applying them to an old area of Shiraz city which dates back to the Zand dynasty. Due to our promising results, mentioned principles can be seen in old city. On one hand, the existence of these principles in the old city means that the old area follows the rules of complex system theory so it emphasizes that the old area is a coherent area. On the other hand, it suggests some design principals and patterns that can be considered as a foundation for design guidelines towards coherence and coupling contemporary city. Our second contribution is a design guideline for cohering contemporary cities by connecting two adjacent areas. These guidelines are: complementarity of adjacent areas, increasing the permeability of area in its edges, reducing unlimited views, reducing parcel size of edges, reducing the distance between adjacent areas, increasing the permeability of edge parcels, priority of pedestrian movements, increasing the diversity of functions, increasing the diversity of forms, and increase the homogeneity of parcels in a street. By using these guidelines we can increase the connectivity of two adjacent areas in the first step and increase the cohesion of the whole city in the last step.

... Key words: Wholeness, Form Cohesion, Complexity System Theory, Urban Form Principles.

* Corresponding Author: Email: m.foroughifar@ut.ac.ir